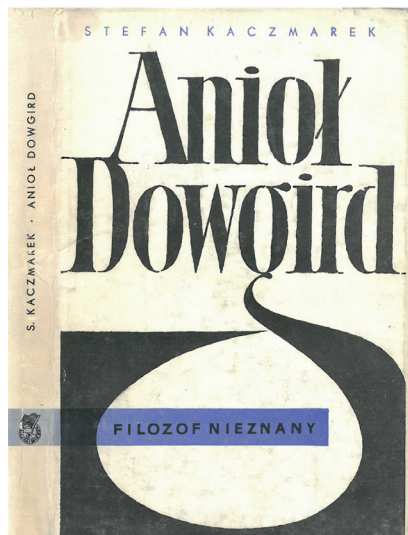

DALIUS VILIŪNAS

LITHUANIAN CULTURE RESEARCH INSTITUTE, WILNO, LITWA

DALIUSVILIUNAS@GMAIL.COM

Renesans Anioła Dowgirda, „filozofa nieznanego”*

Przed 52 laty badacz historii filozofii polskiej Stefan Kaczmarek (1911–1997) wydał książkę pod tytułem *Anioł Dowgird filozof nieznanymi*¹, zwracając uwagę na „nieznane”, ciekawe i nowe dla społeczności uczonych informacje. Tytuł nie wyrażał jednak całej prawdy, i o tym znakomicie wiedział sam autor, powiedzmy, „intrygant” – w pozytywnym znaczeniu tego słowa. O twórczo-

Od publikacji Stanisława Kaczmarka w roku 1965 rozpoczęły się trwające do dziś międzynarodowe badania nad spuścizną filozoficzną Anioła Dowgirda.

* Publikacja sfinansowana przez Narodowe Centrum Nauki w ramach projektu badawczego pt. „Kantiana wileńskie” (część druga projektu: Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku). Numer umowy: UMO-2014/13/B/HS1/00747.

¹ S. Kaczmarek, *Anioł Dowgird – filozof nieznanymi*, Książka i Wiedza, Warszawa 1965.

ści Anioła Dowgirda (1776–1835), filozofa schyłkowej fazy epoki Oświecenia pisało wielu wybitnych naukowców: Henryk Struve², Maurycy Straszewski³, Stefan Harassek⁴, Władysław Tatarkiewicz⁵, nie mówiąc już o licznych opracowaniach dziejów dawnego Uniwersytetu Wileńskiego⁶. Synteza historii filozofii polskiej autorstwa Wiktora Wąsika przed „odkryciem” przez Kaczmarka „nieznanego filozofa” (w roku 1959) dosyć rzeczowo przedstawiała główne rysy poglądów Dowgirda aż w dwóch rozdziałach: jako wybitnego (najlepszego wówczas) polskiego przedstawiciela „antykantyzmu oświeceniowego” i jako „epigona empiryzmu”. Co więcej, Wąsik określił go jako „wybitnego” epigona, nie umniejszając przez to wartości przyszłych badań dziedzictwa wileńskiego filozofa. „Wszystko wskazuje, że Dowgird jest wybitnym epigonem filozofii Oświecenia szczególnie na polu logiki. Atoli stanowisko jego i znaczenie w polskiej filozofii można będzie dokładniej wyznaczyć po zapoznaniu się z całokształtem jego spuścizny literackiej, która pozostaje głównie w rękopisach (nie wiadomo, czy dotrwały one do naszych czasów)”⁷. Tymi słowami Wąsik trafił w sedno całej intrygi, prowokującej do rozwiązania paradoksalnego zestawienia pojęć „wybitny” i „nieznany”. Sprawcą tejże intrygi był ksiądz Antoni Fijałkowski (profesor teologii dogmatycznej w Wileńskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej), który w 1835 roku opublikował „in memoria” swemu koledze, profesorowi tej samej Akademii, Aniołowi Dowgirdowi⁸. W obszernym nekrologu dodana została lista filozoficznych rękopisów, licząca czternaście solidnych pozycji, na ile można wnioskować z tytułów (np. „Filozofia Kanta, czyli bezstronne badania nad jej układem”). Tylko jedna z wymienionych rozpraw rękopiśmiennych została opublikowana w wieku XIX (1839 r.) w skróconej wersji; była to praca pt. *Rzeczywi-*

² H. Struve, *Wykład systematyczny logiki*, Warszawa 1870; tenże, *Historia logiki jako teorii poznania w Polsce. Poprzedzona zarysem jej rozwoju u obcych*, wyd. 2, Warszawa 1911, s. 238–245.

³ M. Straszewski, *Dzieje filozoficznej myśli polskiej w okresie porzobiorowym*, Kraków 1912.

⁴ S. Harassek, *Kant w Polsce przed rokiem 1830*, Kraków 1916.

⁵ W. Tatarkiewicz, *Materiały do dziejów nauczania filozofii na Litwie*, Archiwum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce, Kraków 1926, t. 2, część II.

⁶ Por. L. Janowski, *Lata uniwersyteckie Słowackiego*, „Muzeum” 1909; J. Kłos, *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, wyd. 3, popr. po zgonie autora, Wilno 1937, s. 193–194.

⁷ W. Wąsik, *Historia filozofii polskiej*, t. 1: *Scholastyka, Renesans, Oświecenie*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1958, s. 379–380.

⁸ A. Fijałkowski, *Anioł Dowgird, życiorys i bibliografia*, [w:] *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, t. 11, Wilno 1835. Także w: A. Dowgird, *Zdrowy rozsądek i kraina marzeń*, red. J. Jadacki, Warszawa 2014, s. 543–551.

stość poznań ludzkich. Ten tekst, jako reprezentatywny dla filozofii polskiej tego okresu, został ogłoszony przez Władysława Tatarkiewicza w 1970 roku, w słynnej antologii zatytułowanej: *Jakiej filozofii Polacy potrzebują*⁹. Publikacja ta zapoczątkowała powolny, trwający bowiem już 47 lat, proces wydawania filozoficznych rozpraw Dowgirda.

Fakt „wybitności” myśliciela został stwierdzony niejednokrotnie przez wszystkich nielicznych jego znawców: „Był to mąż głęboko uczony, pisarz świetny, umysł wszechstronnie wykształcony i samodzielnie myślący” – pisał Ludwik Janowski¹⁰. „Jako uczonemu i myślicielowi należy się Dowgirdowi w dziejach myśli polskiej stanowisko wybitnie” – wtórował Maurycy Straszewski. „Odnaczał się kolosalnymi wprost zdolnościami i był mężem nie tylko wszechstronnie wykształconym, ale i głęboko uczonym” – twierdził Wiktor Worotyński¹¹. „Przyszły historyk Oświecenia polskiego będzie musiał długo zatrzymać się nad tą postacią, bo Dowgird jest jednym z najwybitniejszych jej przedstawicieli obok Staszica, Kołłątaja i Jana Śniadeckiego” – potwierdził wspólną opinię Stefan Harassek¹². Henryk Struve dzieło Dowgirda *Wykład przyrodzonych myślenia prawideł* oceniał jako „jedno z największych i najbardziej zajmujących dzieł literatury logicznej w Polsce”¹³.

Tymczasem z informacji wspomnianego ks. Fijałkowskiego wynikało, że uczonym była znana, niestety, tylko jedna trzecia tego „zajmującego” dzieła. „Rękopisma w przedmiotach filozoficznych pozostałe, godne druku” – tak rozpoczyna swoją listę zaginionych Dowgirdowskich prac Fijałkowski – „1) Wykład przyrodzonych prawideł myślenia, czyli logiki teoretyczna o praktyczna. Część druga i trzecia: kontynuacje pierwszej części wydrukowanej, przeszła przez cenzurę”¹⁴. Warto odnotować, że pierwsza wydrukowana i znana część zawiera 425 stron; sam Dowgird we wstępie przyznał się, że „Pierwszy to raz dopiero od czasów Krystiana Wolfiusza, ile o tym wiedzieć mogę, ukazuje się na widok publiczny dzieło logiki większej nieco rozcią-

⁹ A. Dowgird, *Rzeczywistość poznań ludzkich*, [w:] *Jakiej filozofii Polacy potrzebują?*, wyboru dokonał i wstępem poprzedził W. Tatarkiewicz, Warszawa 1970, s. 215–258.

¹⁰ L. Janowski, *Lata uniwersyteckie Słowackiego*, dz. cyt.; J. Kłos, *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, Wilno 1937, s. 8.

¹¹ W. Worotyński, *Seminarium Główne w Wilnie, drugi okres dziejów i zniesienie (1816–1933)*, Wilno 1938, s. 179.

¹² S. Harassek, *Kant w Polsce*, s. 37.

¹³ H. Struve, *Wykład systematyczny logiki*, s. 209.

¹⁴ A. Fijałkowski, *Anioł Dowgird, życiorys i bibliografia*, dz. cyt. Także w: A. Dowgird, *Zdrowy rozsądek i kraina marzeń*, s. 550.

głości”¹⁵. Jednak, słowami samego Dowgirda, dla „uczonej społeczności” rzeczywista „rozciągłość” tego ogromnego dzieła jest nieznana – los „druku godnych” manuskryptów II i III części pozostał niewyjaśniony.

Wiadomość o hipotetycznym istnieniu olbrzymiego rękopisemnego korpusu wybitnego „nieznanego” filozofa – prowokująco ogłoszona w monografii Kaczmarka i w specjalnie temu zagadnieniu poświęconym artykule w najważniejszym polskim czasopiśmie filozoficznym owego czasu¹⁶ wywołała oddźwięk międzynarodowy. W siódmym i ósmym dziesięcioleciu XX wieku w republikach radzieckich Litwy i Białorusi powstały jednocześnie ośrodki akademickie (jako podwydziały miejscowych akademii nauk) przeznaczone do badań nad filozofią „narodową” (na pewno nie bez inspiracji moskiewskiej). Pod pozorem celów ideologiczno-marksistowskich zostały zainicjowane sumienne badania wspólnej polskojęzycznej spuścizny filozoficznej. Anioł Dowgird, urodzony na Białorusi (niektóre szczegóły jego języka pozwalają wysuwać hipotezę, że władał mową białoruską), wykładowca i profesor uniwersytetu w stolicy Litwy, został słusznie potraktowany jako jedna z podstawowych figur kultury filozoficznej epoki Oświecenia dwóch wspomnianych krajów. Jako pierwsi inicjatywę podjęli Białorusini, a dokonało się to w sposób imponujący: szybko i skutecznie. Rzecz naturalna historycy republik radzieckich pilnie śledzili nowe prace w sąsiedniej Polskiej Republice Ludowej. Nadzieję wyrażaną przez polskich badaczy, że być może kiedyś uda się znaleźć zaginione rękopisy Dowgirda urzeczywistnił Engels Doroszewicz (Энгельс Константинович Дорошевич, ur. 1936) – już po dwóch latach od publikacji Kaczmarka – w roku 1967 wydał monografię w języku rosyjskim „Anioł Dowgird – myśliciel epoki Oświecenia”¹⁷. Przekonująco wykazano, że w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego (a przecież tam pracował również Kaczmarek) znajduje się część utraconych rękopisów filozoficznych Dowgirda (zszytych w jednym archiwalnym zbiorze), co ciekawe, nieznanych nawet pierwszemu i jednemu biografowi, wspomnianemu już ks. Fijałkowskiemu. Doroszewicz poszedł jeszcze dalej niż Kaczmarek i w bibliotece uniwersyteckiej w Kijowie odnalazł dodatkowe nieznanne teksty: cztery manuskrypty filozoficzne (obejmujące historię filozofii, logikę, metafizykę i etykę) i jeden rękopis teologiczny, o łącznej objętości około tysiąca stron. Ukraiński kie-

¹⁵ A. Dowgird. *Wykład przyrodzonych myślenia prawideł czyli logika teoretyczna i praktyczna*, [w:] *Zdrowy rozsądek i kraina marzeń*, s. 158.

¹⁶ S. Kaczmarek, *W sprawie manuskryptów Anioła Dowgirda*, „*Studia Filozoficzne*” 1965, nr 1(40), s. 131–138.

¹⁷ Э. К. Дорошевич, *Аниол Довгирд – мыслитель эпохи Просвещения*, Минск 1967.

runek poszukiwań został wybrany trafnie. Po pierwsze, historykom znany był fakt, że do Kijowa przekazano część ksiąg i dokumentów po zamknięciu Uniwersytetu Wileńskiego; po drugie, w przedpowstaniowym Wilnie studiuwali studenci z Ukrainy. Ta ostatnia okoliczność okazała się decydująca, ponieważ większość znalezionych rękopisów to teksty wykładów uniwersyteckich Dowgirda, jak wyraził się ich odkrywca, zapisanych przez „pilnych” studentów. Sposób pisania wszystkich (zarówno wileńskich, jak i kijowskich) rękopisów był różny, ale treść – identyczna (co prawda, niektóre teksty były bardziej kompletne i obejmowały więcej zagadnień merytorycznych). W tytułach wykładów autor nie został wymieniony, ale merytoryczna zgodność z drukowanymi tekstami Dowgirda, identycznie brzmiące zdania nie pozostawiały żadnych wątpliwości, kim jest autor. Obecnie nie wiadomo, czy „pilność” studentów Dowgirda ujawniła się w wykładach, czy manuskrypty były autoryzowane (np. przed egzaminem), korzystając z jakiegoś wzorcowego tekstu; na końcu tego artykułu przedstawimy nową hipotezę, opartą na niedawnym odkryciu Tomasza Kupsia. Niewątpliwie jest to, że odnaleziono unikatowe świadectwo kultury filozoficznej w skali całego regionu: pełny korpus systematycznego uniwersyteckiego kursu filozofii doby polskiego Oświecenia, kurs oryginalny, swoisty, znakomicie przemyślany. Engels Doroszewicz w 1967 roku dokonał tylko skromnego zadania: w sposób ogólny opisał filozofię Dowgirda, dodając dwa krótkie fragmenty przekładu „lekcji” na język rosyjski. Niezwykła historyczna waga tego odkrycia ujawniła się dopiero teraz, w ostatnim okresie, dzięki pełnej edycji filozoficznych rozpraw i wykładów Dowgirda dokonanej przez Jacka Jadackiego (2014, 2016)¹⁸.

Uogólniając, pierwszy etap naukowej znajomości ze spuścizną wileńskiego filozofa był skoncentrowany na odkryciach nieznanych tekstów i odznaczał się opisowym poziomem opracowań naukowych, mniej lub bardziej konkretnym wprowadzeniem myśliciela w europejski kontekst filozofii początku XIX wieku. Wyodrębnił się kierunek dociekań, w których podejmowana była kwestia stosunku empiryzmu Dowgirda do filozofii kantowskiej, przy jednoczesnym unikaniu pytania, czy krytyczne nastawienie Dowgirda wciąż zachowuje jakąś atrakcyjność dla współczesności. Temat antykantyzmu niejako zamknął Jan Woleński (co prawda analizując poglądy pokrewnego Dowgirdowi filozofa wileńskiego – Jana Śniadeckiego), pisząc, że „podobne zarzuty

¹⁸ A. Dowgird, *Zdrowy rozsądek i kraina marzeń. Pisma wybrane*, red. J. Jadacki, Semper, Warszawa 2014; A. Dowgird, *Kurs filozofii*, t. 1: *Logika*; t. 2: *Kurs filozofii*, wstęp, posłowie i redakcja J. Jadacki, Fundacja Augusta Hrabiego Cieszkowskiego, Warszawa 2016.

Edycja pism wybranych pod redakcją Jacka Jadackiego (2014). Na okładce: Jurkowszczyzna, pow. mścisławski, Białoruś, miejsce urodzenia Dowgirda (fot. Michaś Kapycyka). Portret Dowgirda jest nieznanym.

wobec Kanta były zawsze wysuwane ze strony empirystów”¹⁹. W najnowszej („krakowskiej”) syntezie historii filozofii polskiej (Jan Skoczyński, Jan Woleński, 2010)²⁰ nazwisko Dowgirda wprawdzie padło, ale miejsca na prezentację jego poglądów już nie przeznaczono. Można się domyślać, że zawiniło w tym przypadku antykwaryczne podejście wcześniejszych opracowań. Rzeczywiście, zbytnio polegano na deklaracjach samego myśliciela, w których zawarte były pochwały szkockich filozofów szkoły zdrowego rozsądku (Tho-

¹⁹ J. Woleński, *Oświecenie*, [w:] *Historia filozofii polskiej*, J. Skoczyński, J. Woleński, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 209.

²⁰ J. Skoczyński, J. Woleński, *Historia filozofii polskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.

masa Reida i innych). W ten sposób, idąc najprostszą drogą, historycy wnioskowali o recepcji, a nawet o etapie filozofii *common sense* w dziejach polskiej myśli filozoficznej, ograniczając się do tego „odkrycia”. Dowgird rzeczywiście w kluczowych miejscach chętnie posługiwał się terminem „zdrowy rozsądek” i jego implikacjami, jednak Władysławowi Tatarkiewiczowi, a potem Michałowi Hempolińskiemu²¹, Stefanowi Zabieglikowi, a także litewskim badaczom dało to powód do umieszczenia Dowgirda w historyczno-muzealnej szufladzie. Ten pierwszy „etap” dowgirdiady – jeśli można użyć takiego wyrażenia – zakończył się, pozostawiając swój ślad w paryskiej *Grand Larousse encyclopédique*²². Jednakże dzięki profesorowi Jackowi Jadackiemu i litewskim naukowcom w XXI wieku nastąpił renesans „nieznanego” filozofa.

W międzynarodowej rywalizacji nad odkrywaniem utraconego dziedzictwa Anioła Dowgirda nie da się pominąć historyków filozofii z Litwy. Nie bez powodu Jacek Jadacki swoją doskonale opracowaną monumentalną publikację *Kursu filozoficznego Dowgirda* dedykuje „pamięci mojego przyjaciela, p. Prof. Romanasa Plečkaitisa, wybitnego znawcy filozofii litewskiej i polskiej, z którym przegadaliśmy o niej i innych sprawach Obojga Narodów niejedną wieczór w Wilnie – nad pyszną kawą w *Sole Luna* przy Uniwersyteckiej 4”²³.

W Litwie Dowgird zawsze był przyjmowany jako „swój”. Jeszcze w roku 1841 litewski pisarz, poeta i folklorysta Ludwik Adam Jucewicz zebrał *Wiadomości biograficzne i literackie o uczonych Żmudzinach*, w których została zawarta także obszerna biografia Dowgirda oraz pełna lista jego prac, zapożyczona z nekrologu A. Fijałkowskiego²⁴ (*nota bene* ze Żmudzią Dowgird nie miał nic wspólnego). Część szlacheckiej rodziny Dowgirdów z powodu tzw. odrodzenia narodowego drugiej połowy XIX wieku wybrała lituanizację, przyjmując „niespolonizowaną” formę nazwiska „Daugirdas”²⁵. Omawiany tutaj filozof w pracach historyczno-filozoficznych Litwy także funkcjonuje jako „Angelas Daugirdas” (choć sam nie używał takiej formy). Takie brzmie-

²¹ M. Hempoliński, *Wpływ szkoły szkockiej na filozofię polską okresu Oświecenia*, [w:] *Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim*, praca zbiorowa pod red. R. Jadczaaka, J. Pawlaka, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1997.

²² *Dowgird (Ange)*, vol. 4, Paris 1968, s. 215.

²³ J. Jadacki, *Wprowadzenie*, [w:] Anioł Dowgird, *Kurs filozofii*, t. 1: *Logika*, wstęp, posłowie i redakcja J. Jadacki, Fundacja Augusta Hrabiego Cieszkowskiego, Warszawa 2016, s. XIII.

²⁴ L. Jucevičius, *Mokyti žemaičiai*, Vaga, Vilnius 1975, s. 50–58.

²⁵ Dla Litwinów „Daugirdas” etymologicznie dosyć jasno odpowiada dwuczłonowej nazwie „daug gird[ėti]-as”, co literalnie oznacza: „człowiek szeroko znany”.

nie nazwiska znajduje się we wszystkich litewskich encyklopediach: międzywojennej (1937)²⁶, także w wydanej na emigracji w Bostonie (1954)²⁷ oraz w radzieckiej (1977)²⁸. Litewscy historycy ułożyli najpełniejszą i najdokładniejszą listę jego dzieł, w której znajduje się 36 pozycji (nie licząc listów i innych ręką Dowgirda napisanych dokumentów, które podano w oddzielnym spisie). Wspomniana lista może posłużyć także polskim badaczom (jest dostępna w Internecie, w formacie PDF)²⁹. Archiwalne odkrycia Engelsa Doroszewicza w krótkim czasie zostały uzupełnione o nowe ustalenia: w Bibliotece Akademii Nauk Litwy (obecnie: Biblioteka Akademicka im. Wróblewskich w Wilnie) odnaleziono kolejny rękopis wykładów (260 stron), a mianowicie kurs filozoficzny pod tytułem „Logika” z roku 1821³⁰. Pod kierownictwem wspomnianego profesora Romanasa Plečkaitisa (1933–2009) przeprowadzono obszerne prace nad inwentaryzacją rękopisemnego dziedzictwa filozoficznego, mającego związek z Litwą (prawie we wszystkich przypadkach także z Polską) i wydano alfabetyczny informator, z którego mogą korzystać również badacze nieznający języka litewskiego³¹. Informator obejmuje także ustalone rękopisemne rozprawy Dowgirda. W roku 2008 odkryto jeszcze jeden nieznany filozoficzny manuskrypt. Jest nim recenzja Dowgirda, którą napisał z powodu rozprawy Józefa Gołuchowskiego, zgłoszonej w konkursie na katedrę filozofii Uniwersytetu Wileńskiego w 1820 roku³². Od ósmego dziesięciolecia XX w. wydrukowano kilka niewielkich urywków z twórczości Dowgirda – przekładów na język litewski³³ (analogiczne prace podjęto także

²⁶ *Daugirdas Aniolas*, [w:] *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 6, Kaunas 1937, s. 95.

²⁷ *Daugirdas Aniolas*, [w:] *Lietuvių enciklopedija*, t. 4, Boston 1954, s. 353.

²⁸ *Daugirdas Angelas*, [w:] *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2, Vilnius 1977, s. 590.

²⁹ J. Tumelis, *Angelo Daugirdo bibliografija*, „Problemos” 1977, Nr. 19, s. 91–107; <http://www.zurnalai.vu.lt/problemos/article/view/5672>

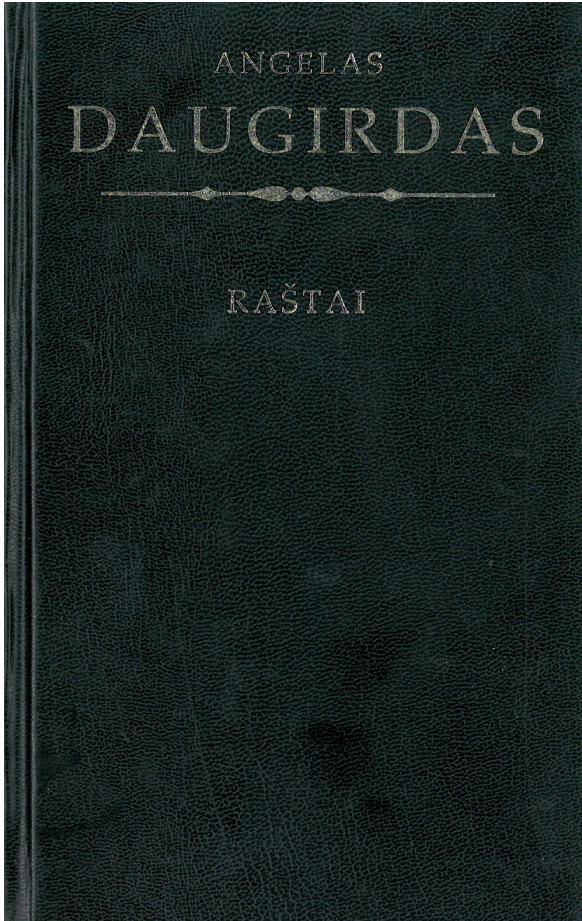
³⁰ MAB, F1 – 4432.

³¹ Tytuł i treść rękopisu lub drukowanego dzieła są podane w oryginalnym, tj. polskim, łańskim lub niemieckim języku: *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*, t. 1: *Feodalizmo epocha*, Mintis, Vilnius 1980.

³² D. Viliūnas, *Užmirštasis Vilniaus filosofinis konkursas. Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*, sud. D. Viliūnas, KFMI, Vilnius 2008, s. 223–240.

³³ *Filosofijos kurso įvadas*. [Fragmentas. Iš lenkų k. vertė A. Viskanta], „Problemos” 1977, Nr. 1(19), 1978, s. 79–85; Apie sudėtinius proto sugebėjimus apskritai, o išorinių objektų pažinimo sugebėjimą atskirai. [Veikalo „Wykład przyrodzonych myślenia prawideł, czyli Logika teoryczna i praktyczna” (1828) fragmentas. Iš lenkų k. vertė A. Viskanta], „Problemos” 1977, Nr. 1(19), 1978, s. 85–90.

na Białorusi, gdzie dzieła Dowgirda tłumaczono na język rosyjski). Na koniec, wyprzedzając o kilka lat swego kolegę Jacka Jadackiego, w roku 2006 Romanas Plečkaitis wydał zbiór pism Dowgirda: przekład na litewski rozważań z zakresu logiki, epistemologii oraz filozofii moralnej³⁴.

Litewska edycja pism
wybranych pod redakcją
Romansa Plečkaitisa (2006)

³⁴ A. Daugirdas, *Raštai. Logika, pažinimo teorija, moralės filosofija. Rinktinė*. Iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis, Margi raštai, Vilnius 2006, 379 s.

Warto podkreślić, że w większości litewskich i białoruskich badań korzystano z polskich ustaleń. Wciąż trwała wymiana między ośrodkami akademickimi badań historyczno-filozoficznych Litwy i Białorusi. Prace badaczy z Mińska (przekładane z rosyjskiego na język litewski) ukazały się w filozoficznym periodyku „Problemos”³⁵ oraz w monografii zbiorowej *Na skrzyżowaniach Oświecenia i Romantyzmu*³⁶, ale i odwrotnie – publikacje badaczy wileńskich wydawano w Mińsku³⁷. Polski dorobek naukowy długo służył jako wzorcowy i wart cytowania, ale w XXI wieku daje się zaobserwować także odwrotny kierunek: publikacje Jacka Jadackiego³⁸, Piotra Rudkowskiego³⁹, Mariusza Grygiana⁴⁰ odwołują się do litewskich opracowań, w których rozważano poglądy Dowgirda. Nie będzie przesadą spostrzeżenie, że Anioł Dowgird jest właśnie tą postacią, która dotychczas najwięcej łączyła i wciąż łączy historyków filozofii trzech narodów. Od 2010 roku Instytut Filozofii Państwowej Akademii Nauk Białorusi zorganizował trzy międzynarodowe konferencje „Dowgirdowskie lektury” (*Довгирдовские чтения*), które zaowocowały wydanymi w latach 2010 i 2012 zbiorami materiałów (choć referatów poświęconych samemu Dowgirdowi było niewiele). W XXI wieku litewscy i białoruscy badacze podjęli więcej wątków niż polscy historycy: oprócz antykantyzmu Dowgirda i recepcji szkoły szkockiej „common sense” (te tematy były na Litwie podejmowane już w XX wieku)⁴¹, przeanalizowano

³⁵ E. Doroševičius, *Lietuvos ir Baltarusijos Švietimo filosofijos bruožai*, „Problemos” 1971, Nr. 2(8), 1972, s. 52.

³⁶ I. Babkou, *Protas ir „neprotingumas“: epochų riba – vėlyvoji Apšvieta*, [w:] *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*, sud. D. Viliūnas, KFMI, Vilnius 2008.

³⁷ D. Viliūnas, *Анёл Довгирд и его соперник на Виленском философском конкурсе 1820 года. Довгирдовские чтения. Эпистемология и философия науки. 2010 года*, Право и наука, Минск, s. 35–40.

³⁸ J. Jadacki, *Filozofia wileńska XIX i XX wieku*, Epigram, Bydgoszcz 2016, s. 7.

³⁹ P. Rudkouski, *Aniol Dowgird's Problems with Reality*, „Studies in Logic, Grammar, and Rhetoric” 2008, vol. 13(26), s. 27–40.

⁴⁰ M. Grygianiec, *Anioł Dowgird wobec filozofii Kanta*, „Studia z Historii Filozofii” 2014, t. 5, z. 3, s. 129–144; por.: M. Grigonis, *Angelas Daugiras ir Immanuelio Kanto filozofija*, „Logos” 2014, Nr. 81, s. 20–30.

⁴¹ Por.: B. Genzelis, *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje (XIX a.)*, Vilnius 1972, s. 22–25, 83; B. Genzelis, R. Plečkaitis, *Hegelio idėjos XIX a. Lietuvoje*, „Problemos” 1970, Nr. 1(5).

koncepcję historii filozofii Dowgirda⁴², a także jego estetyczne poglądy⁴³ oraz jego stosunek do myślicieli „szkoły wileńskiej”⁴⁴. W Polsce Dowgird zyskał uznanie jako jeden z prekursorów psychologii współczesnej⁴⁵.

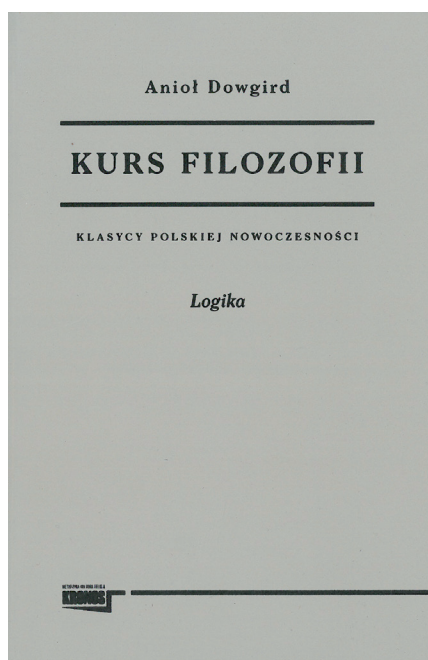
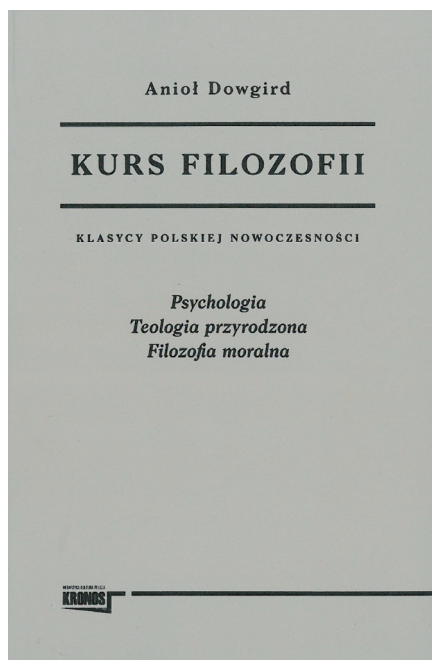
Przyczyn renesansu Dowgirda trzeba szukać nie tylko w wydaniu akademickich kompendiów jego dzieł. W tym przypadku palma pierwszeństwa ponownie przeszła do Polski dzięki olbrzymim staraniom Jacka Jadackiego, który dokonał pierwszorzędnego zadania: odczytał i opublikował rękopisy Dowgirda, a także krytycznie opracował i wydał jego drukowane dzieła publikowane w wieku XIX (w Wilnie i Połocku). Nie ulega wątpliwości, że bez tego etapu prac, bez współczesnych akademickich wydań opatrzonych aparatem naukowym, rzeczą kontrowersyjną byłoby mówić o wileńskim filozofie jako „klasyku polskiej/litewskiej filozofii” epoki Oświecenia, zestawiając go z Janem Śniadeckim czy Hugonem Kołłątajem. Jednak główna przyczyna wzrostu zainteresowania tkwi chyba w zmienionym podejściu metodologicznym, a mianowicie w przejściu od kontekstualnych (historycznych) wyjaśnień, które w najlepszym przypadku brały pod uwagę systematykę problematyczną epoki do konceptualnych interpretacji i ocen teorii Dowgirda. W badaniach i wprowadzeniach do akademickich wydań pism Romanas Plečkaitis i Jacek Jadacki przedstawili aktualny stan badań (nie bez powodu fundamentalne publikacje Dowgirda są prezentowane w serii zatytułowanej „Klasyki Polskiej Nowoczesności”). W przypadku R. Plečkaitisa koncepcja Dowgirda była interpretowana współczesnymi narzędziami naukowymi (Plečkaitis był wybitnym logikiem i semiotykiem, podobnie jak Jadacki), natomiast Jadacki stanowisko Dowgirda sytuował w nieprzerwanym, dynamicznym rozwoju filozofii polskiej. Na przykład, mówiąc o zamknięciu Uniwersytetu Wileńskiego przez carat, wysunął tezę, że „Centrum to odżyło dopiero po I wojnie światowej; w zakresie filozofii było to zasługą Tadeusza Czeżowskiego, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli Szkoły Lwowsko-Warszawskiej. Każdego, kto zna program tej Szkoły – i realizację tego programu w postaci

⁴² D. Viliūnas, *Filosofijos istorija Apšvietos filosofijoje. Anieliaus Daugirdo koncepcija*, „Filosofija ir sociologija” 2001, Nr. 1, s. 44–52.

⁴³ У. М. Конан, *Асветницькая эстэтыка Анёла Доўгёрда*, [w:] *Довгирдовские чтения. Эпистемология и философия науки. 2010 года*, Право и наука, Минск 2011, s. 43–48.

⁴⁴ D. Viliūnas, *Epistemologinė Vilniaus mokykla*, [w:] *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*, sud. D. Viliūnas, KFMI, Vilnius 2008, s. 84–146.

⁴⁵ E. Kosnarewicz, *Dowgird Anioł*, [w:] *Słownik psychologów polskich*, red. E. Kosnarewicz, T. Rzepa, R. Stachowski, IP UAM, Poznań 1992, s. 62–63.

Rękopiśmienna spuścizna Anioła Dowgirda dzięki Jackowi Jadackiemu jest dostępna szerokiemu kręgowi badaczy od 2016 roku.

dorobku Kazimierza Twardowskiego i jego uczniów – uderza niezwykle podobieństwo ideowe Szkoły Twardowskiego do tego, co chciał robić i robił w filozofii Dowgird (wystarczy np. porównać jego analizę pojęcia zmiany z analizą tego pojęcia dokonaną przez Kazimierza Ajdukiewicza albo zasadę wstydu z zasadą zacności Tadeusza Kotarbińskiego. Dowgirda można w związku z tym uważać za prekursora tej Szkoły⁴⁶.

W ostatniej części tego krótkiego faktograficzno-historycznego przeglądu chciałbym nakreślić niektóre kierunki możliwych badań, uzupełnień wydawniczych i przedstawić już podjętą konkretną pracę. Pierwsze, doskonałe pod każdym względem: bogatego aparatu naukowego, profesjonalnych komentarzy, materiałów uzupełniających (wspomnień, listów), jakości poligraficznej etc. trzytomowe wydanie pism filozoficznych Dowgirda (J. Jadacki, 2014–2016) ma jednak niewielką, ale merytorycznie ważną lukę. Brakuje w nim

⁴⁶ J. Jadacki, *Posłowie. Życie i dzieło Anioła Dowgirda*, [w:] Anioł Dowgird, *Zdrowy rozsądek i kraina marzeń*, Warszawa 2014, s. 585.

przekładu łacińskiej pracy *De miraculis (O cudach)*⁴⁷, za którą Dowgird w 1826 roku otrzymał stopień doktora teologii. Identyczny brak występuje także w litewskim wydaniu R. Plečkaitisa (2004), a także w wydanym pod jego redakcją informatorze filozofii litewskiej (1980). Winę za to, że praca ta nie została dołączona do listy dzieł filozoficznych Dowgirda ponosi sam autor, który w tytule druku wskazał, że jego dysertacja jest „teologiczno-dogmatyczna”. Nie jest to jednak prawdą – treść dzieła wyraźnie pokazuje, że Dowgird w twórczy sposób rozwija tu specyficzną, ale bezspornie wspieraną różnego rodzaju racjonalnymi argumentami gałąź filozofii, a mianowicie teologię naturalną (nie dogmatyczną). Tak jak w poprzednich pismach, prowadzi tu walkę przeciw sceptycyzmowi Hume’a, podaje oryginalną wersję probabilizmu, formułuje mnóstwo niemal współcześnie brzmiących wniosków. Na przykład pisze, że problemy i luki współczesnej fizyki nie powinny być „zapychane” czynnikami boskimi i nadprzyrodzonymi, ponieważ przynosi to szkodę przede wszystkim samej teologii. Dowgird mówi z pozycji współczesności, że musimy powstrzymać się od twierdzeń o interwencji Boga, póki nie znamy wszystkich praw natury i niemal niezliczonych oddziaływań fizycznych. Mało tego, spostrzegł on, że wiele niezwykle różnych fizycznych elementów i oddziaływań, nawet uwzględniając postęp nauki, *de facto* nie może być poznane. *Nota bene* istnieje atrakcyjne z powodu swego profetyzmu miejsce, gdzie Dowgird wzmiankuje o latających maszynach naukowych: „statki aerostacyjne” (*navicula aerostatica*) – ksiądz i filozof wileński w niebo patrzył nie oczami teologa, ale uczonego w dzisiejszym sensie tego słowa. Rzeczywiście nie sposób zaprzeczyć, że Dowgird w swej różnorodnej twórczości wyróżnił się i jako teolog, autor różnego rodzaju pism religijnych (kazań, tekstów rekolekcyjnych etc.). Jak potwierdza A. Fijałkowski, zostawił po sobie nawet wiersze, utwory poetyckie. Być może w przyszłości czeka nas jeszcze ciekawa chwila, gdy będziemy zestawiać poezję romantyka Adama Mickiewicza i jego egzaminatora z logiki⁴⁸ – filozofa empirysty.

Czy w XXI wieku po opublikowaniu jego drukowanych i rękopiśmiennych utworów przez Jacka Jadackiego mają jeszcze naukowe uzasadnienie poszukiwania utraconego dziedzictwa „nieznanego” wybitnego filozofa? Przypo-

⁴⁷ A. Dowgird, *Dissertatio inauguralis theologico – dogmatica DE MIRACULIS in quae dicitur: quid sint miracula? A quo et quem in finem patrari quent? Quibus veritas denique indoneis vel testimonis veritas miraculorum Christi et Apostolorum comparabatur?* [...] Vilnae, typis Josephi Zawadski Univers. Typographi 1826.

⁴⁸ Uczeni wiedzą, jakie pytanie logiczno-filozoficzne zadawał Dowgird Mickiewiczowi. Por. A. Dowgird, *Zdrowy rozsądek i kraina marzeń*, s. 553.

mnijmy, że II i III część jego *Logiki* wciąż nie zostały odnalezione. Nad odpowiedzią na pytanie autora tego artykułu – „jakie są perspektywy stojące przed odkrywcami?” – zastanawiał się wciąż jeszcze pracujący klasyk badań historyczno-filozoficznych Engels Doroszewicz (w kularach konferencji „Dowgirdowskie lektury” w Mińsku, w 2010 roku), którego zdaniem trzeba ponownie i dokładniej przebadać archiwalia kijowskie, a w szczególności ciekawe i przypuszczalnie owocne mogłyby być poszukiwania w bibliotekach naukowych i archiwach lwowskich. Patriarcha białoruskich historyków filozofii ma rację. Lwów w początku XIX wieku reprezentował nie tylko oddzielne centrum kultury filozoficznej, ale był powiązany rozmaitymi intelektualnymi zależnościami z Wilnem, Krakowem i Warszawą. O ile wiadomo, badacze filozofii ukraińskiej nie wyrażają większego zainteresowania polskojęzyczną filozofią i jej przedstawicielami z początku XIX wieku. Zdaje się, że chętnie „oddają” je polskim, litewskim i białoruskim badaczom, którzy przecież sami w tym muszą podjąć inicjatywę. Ostatnia pisemna wiadomość o losie monumentalnego trzytomowego dzieła poświęconego logice (a dokładniej – epistemologii), o którym tu mowa – z roku 1845, pojawia się w liście znanego wileńskiego drukarza Józefa Zawadzkiego. Zwraca ona uwagę nie na archiwa Moskwy czy Sankt Petersburga, nie na zaginione fundusze Wileńskiej Akademii Duchownej, których szukali wcześniejsi historycy, ale na miasto, gdzie Dowgird tworzył, na Wilno: „O logikę Dowgirda staram się ciągle. Kończę, bo poczta odchodzi. Twój etc. A. Zawadzki. Wilno, dn. 19 marca 1845”⁴⁹. Wiadomo, że oprócz księgarni wileńskiej Zawadzki ze swoim synem (także Józefem) założył księgarnię i drukarnię w Kijowie, a więc znów nici wiodą w stronę Ukrainy. Konkludując: polskich, litewskich i białoruskich badaczy historii filozofii czeka wspaniała perspektywa badań nad stanem filozofii polskiej pierwszej połowy XIX wieku, nad spuścizną jednego z czołowych przedstawicieli tego okresu – Anioła Dowgirda; tym bardziej, odkrywają się interesujące przestrzenie wspólnego naukowego dialogu.

Wspomnijmy o nowych, podjętych już krokach zmierzających do wzbogacenia badań nad filozofią Dowgirda. Niewielki międzynarodowy zespół badawczy pod kierunkiem Tomasza Kupsia postanowił kolejny raz ogłosić rozprawę Dowgirda *O logice, metafizyce i filozofii moralnej*. Rozprawa ta będzie w tym roku publikowana jako dodatek do dzieła pt. *Konkurs na katedrę filozofii w Uniwersytecie Wileńskim w 1820 roku* (opracowanie na-

⁴⁹ *Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie, z lat 1805–1865*, t. 3, Wilno 1937, s. 108.

ukowe T. Kupś, D. Viliūnas), wydawanego nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (monografia jest obecnie w druku). Wiadomo, że to podstawowe dzieło w twórczości filozoficznej Dowgirda (zawierające zarys problematyki wielotomowej *Logiki*). Rozprawa ta została już wprawdzie ogłoszona przez J. Jadackiego (2014), a jej ponowna publikacja jest celowym zamierzeniem, różniącym się od większości tego rodzaju publikacji polskiego dziedzictwa filozoficznego. Tekst ten bowiem, podobnie jak błyskotliwa w swojej treści rozprawa Józefa Gołuchowskiego, zostanie umieszczony we właściwym kontekście, a mianowicie w korpusie wszystkich pozostałych rozpraw konkursowych (warto przypomnieć, że praca Dowgirda jest również dziełem konkursowym, przez władze uniwersyteckie oznaczonym numerem siódmym), które zostały napisane i nadesłane przez uczestników rywalizujących na polu filozofii o posadę profesora logiki, metafizyki i filozofii moralnej w Uniwersytecie Wileńskim. Sześć prac zachowało się w pierwotnej, rękopiśmiennej wersji w bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego, praca Gołuchowskiego, jako manuskrypt w Akademickiej Bibliotece im. Wróblewskich, natomiast Dowgird po zakończeniu konkursu opublikował swoją rozprawę (1821). W nowym wydaniu Dowgird ma funkcjonować jako pełnowymiarowa postać kultury filozoficznej przedstawionego okresu. Niewielkie pod względem objętości teksty⁵⁰, podejmujące tę samą tematykę (logikę, metafizykę i filozofię moralną), łatwo jest ze sobą porównać i zestawić ich treść. Różnice merytoryczne odsłaniają stan filozofii polskiej jakoby w powiększeniu, ukazując różne warstwy recepcji i przenikające się wzajemnie kierunki. W wileńskim „konkursie filozoficznym” udział wzięli przedstawiciele głównych intelektualnych centrów porozbiorowej Polski. Ciekawym odkryciem był fakt ekspansji „filozofów” z Galicji, Lwowa, mniej lub bardziej związanych z recepcją kantyzmu. W związku z tym zapal antykantowski Jana Śniadeckiego i Anioła Dowgirda zyska dodatkowy rys interpretacyjny. Tomasz Kupś ustalił dwa nowe nazwiska autorów, którzy rywalizowali z Dowgirdem, a historia filozofii polskiej wzbogaciła się o sześć dotychczas nieznanymi rozpraw z lat 1820–1821.

Badania nad przebiegiem konkursu rzuciły nieco nowego światła na osobowość Dowgirda. Dotąd bezkrytycznie korzystano z nekrologu Fijałkowskiego, mającego cechy utworu hagiograficznego, w szczególności podkreślając pracowitość i życzliwość tej osoby. Niemal wszyscy autorzy piszący o Dowgirdzie akcentowali również charakterystyczny detal – brak daru elo-

⁵⁰ W prezentowanym wydaniu zamieszczono ich transkrypcje oraz faksymile rękopisów.

kwencji. Fakt, że ten klasyk polskiej nowoczesności władał wzniosłym stylem myślenia na pewno nie zostanie zakwestionowany. Jednakże w nowych badaniach wysunięto argumenty, że Dowgird w czasie konkursu zajął dosyć kontrowersyjną pozycję: sam będąc konkursantem nie tylko recenzował rozprawę swego rywala (J. Gołuchowskiego), ale również zredagował ogłoszenie konkursu najbardziej odpowiadające jego własnym zainteresowaniom filozoficznym (szkic tego ogłoszenia pozostał w rękopisie).

Dwa nieznane dotąd listy Dowgirda, które w czasie ostatnich badań odkrył w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie Tomasz Kupś⁵¹, mogą posłużyć w przyszłości nowej rekonstrukcji biografii tego filozofa. Na osobną uwagę zasługuje list z 15 sierpnia 1821 roku napisany do Adama Jerzego Czartoryskiego, który Dowgird dołączył do ofiarowanej księciu drukowanej rozprawy konkursowej. Treść listu Dowgirda stanowi bardzo krótką, ale dotąd jedyną znaną jego autobiografię intelektualną. Działalność filozoficzna autora, zgodnie z tym, co zawarto w liście, rozpoczęła się na początku XIX wieku, kiedy Dowgird pracował jako nauczyciel w powiatowych szkołach prowadzonych na Litwie przez pijarów: w Witebsku, gdzie uczył matematyki (1801–1802), lub w Luzkach, gdzie wykładał poetykę i retorykę (1802–1804), albo też w Szczucinie Litewskim, gdzie uczył fizyki i francuskiego (1804–1807). Wzmianka Dowgirda, że w „ciągu trzech lat ostatnich ułożył[em] dla użytku słuchaczy kurs logiki i metafizyki, który zamyśla[m] drukować, jeśli czas i inne okoliczności pozwolą” umożliwia bardziej wiarygodną interpretację wykładów znalezionych przez Doroszewicza i litewskich badaczy (wydanych w roku 2016 przez J. Jadackiego), a mianowicie, że nie są to *ex cathedra* czytane wykłady, ale tekst przygotowany do druku, z którego, co możliwe, korzystali studenci. Bardziej wiarygodny jest wariant, że są to przepisane przez różnych sekretarzy Dowgirda (że ich miał, jest faktem ustalonym) teksty „Kursu”, przeznaczonego dla drukarni. Z tego zaś wynika, że jeżeli ocalały rękopisy napisane i przygotowane do druku, to prawdopodobieństwo odnalezienia 2. i 3. części jego *Logiki*, która uzyskała nawet aprobatę cenzury, zwiększa się jeszcze bardziej. Powstaje nowa hipoteza, że praca pedagogiczna Dowgirda ciągle przechodziła w naukową, akademicką, która zaowocowała staraniem autora już nie o wydanie „kursu logiki i metafizyki” „dla użytku słuchaczy”, ale o drukowanie wielotomowej *Logiki*, przewyższającej zamiary samego „Wolfiusza”.

⁵¹ Anioł Dowgird, *Dwa nieznane listy*, oprac. T. Kupś, „Studia z Historii Filozofii” 2017, t. 8, z. 1, s. 31–33 (<http://dx.doi.org/10.12775/szhf.2017.004>).

Warto zwrócić uwagę na datę listu. W tym samym czasie główny przeciwnik Dowgirda w konkursie na katedrę filozofii, Józef Gołuchowski, został już wybrany w drodze głosowania na zwycięzcę w rywalizacji o katedrę w Uniwersytecie Wileńskim, ale oficjalnie nie został jeszcze zatwierdzony na urząd profesora przez carskie władze ministerialne. Czekają go jeszcze wielkie problemy związane z policyjnym dochodzeniem mającym potwierdzić jego lojalność, a które realnie zagrażały odmową stanowiska. W tej atmosferze niepewności (z jaką, jak odnotują badacze, dotąd nie spotkał się żaden profesor Uniwersytetu Wileńskiego⁵²) pośpieszna edycja pracy konkursowej Dowgirda, niezwłoczne ofiarowanie jej w darze osobom mającym wpływy w rządzie rosyjskim (takimi byli nie tylko A. J. Czartoryski, kurator uniwersytetu, ale również Ludwik Plater, któremu dedykowane jest dzieło), mogą wspierać hipotezę, że Dowgird wciąż żywił nadzieję na objęcie stanowiska kierownika katedry filozofii teoretycznej i praktycznej i podejmował konkretne kroki w tym celu. Jak wiadomo, po usunięciu Gołuchowskiego upragniony cel został osiągnięty: rozprawa *O logice, metafizyce i filozofii moralnej*, o której mowa w liście, gwarantowała dalszą karierę naukową Dowgirda.

Bibliografia

- Babkou I., *Protas ir „neprotینگumas”*: epochų riba – vėlyvoji Apšvieta, [w:] *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*, sud. D. Viliūnas, KFMI, Vilnius 2008.
- Daugirdas A., *Apie sudėtinius proto sugebėjimus apskritai, o išorinių objektų pa žinimo sugebėjimą atskirai*. [Veikalo „Wykład przyrodzonych myślenia prawideł, czyli Logika teoryczna i praktyczna” (1828) fragmentas. Iš lenkų k. vertė A. Viskanta], „Problemos” 1917, Nr. 1(19), 1918, p. 85–90.
- Daugirdas A., *Filosofijos kurso įvadas*. [Fragmentas. Iš lenkų k. vertė A. Viskanta], „Problemos” 1977, Nr. 1(19), 1978, s. 79–85.
- Daugirdas A., *Raštai. Logika, pažinimo teorija, moralės filosofija. Rinktinė*. Iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis, Margi raštai, Vilnius 2006.
- Doroševičius E., *Lietuvos ir Baltarusijos Švietimo filosofijos bruožai*, „Problemos” 1911, Nr. 2(8), 1912.
- Дорошевич Э. К., *Аниол Довгирд – мыслитель эпохи Просвещения*, Минск 1967.

⁵² S. Harassek, *Józef Gołuchowski. Zarys życia i twórczości*, Kraków 1924.

- Dowgird (Ange)*, vol. 4, Paris 1968.
- Dowgird A., *Dissertatio inauguralis theologico – dogmatica DE MIRACULIS in quæa dicitur: quid sint miracula? A quo et quem in finem patrari quent? Quibus veritas denique indoneis vel testimonis veritas miraculorum Christi et Apostolorum comparabatur?* [...] Vilnae, typis Josephi Zawadski Univers. Typographi 1826.
- Dowgird A., *Rzeczywistość poznać ludzkich*, [w:] *Jakiej filozofii Polacy potrzebują?*, wyboru dokonał i wstępem poprzedził W. Tatarkiewicz, Warszawa 1970, s. 215–258.
- Dowgird A., *Zdrowy rozsądek i kraina marzeń*, red. J. Jadacki, Warszawa 2014.
- Dowgird A., *Wykład przyrodzonych myślenia prawideł czyli logika teoretyczna i praktyczna*, [w:] *Zdrowy rozsądek i kraina marzeń*, red. Jacek Jadacki, Warszawa 2014.
- Fijałkowski A., *Anioł Dowgird, życiorys i bibliografia*, [w:] *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, t. 11, Wilno 1835.
- Genzelis B., *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje (XIX a.)*, Vilnius 1972, s. 22–25, 83.
- Genzelis B., Plečkaitis R., *Hegelio idėjos XIX a. Lietuvoje*, „Problemos” 1970, Nr. 1(5).
- Grygianiec M., *Anioł Dowgird wobec filozofii Kanta*, „Studia z Historii Filozofii” 2014, t. 5, z. 3, s. 129–144.
- Grigonis M., *Angelas Daugiras ir Immanuelio Kanto filosofija*, „Logos” 2014, nr 81, s. 20–30.
- Harassek S., *Jozef Goluchowski. Zarys życia i twórczości*, Kraków 1924.
- Harassek S., *Kant w Polsce przed rokiem 1830*, Kraków 1916.
- Hempoliński M., *Wpływ szkoły szkockiej na filozofię polską okresu Oświecenia*, [w:] *Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim*, praca zbiorowa pod red. R. Jadczyka i J. Pawlaka, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1997.
- Jadacki J., *Filozofia Wileńska XIX i XX wieku*, Epigram, Bydgoszcz 2016.
- Jadacki J., *Wprowadzenie*, [w:] *Anioł Dowgird, Kurs filozofii*, t. 1: *Logika*, wstęp, posłowie i redakcja J. Jadacki, Fundacja Augusta Hrabiego Cieszkowskiego, Warszawa 2016.
- Janowski L., *Lata uniwersyteckie Słowackiego*, „Muzeum” 1909.
- Jucevičius L., *Mokyti žemaičiai*, Vaga, Vilnius 1975, s. 50–58.
- Kaczmarek S., *Anioł Dowgird – filozof nieznaný*, Książka i Wiedza, Warszawa 1965.
- Kaczmarek S., *W sprawie manuskryptów Anioła Dowgirda*, „Studia Filozoficzne” (Warszawa) 1965, nr 1(40), s. 131–138.
- Kłos J., *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, Wilno 1937, s. 193–194.
- Kosnarewicz E., *Dowgird Anioł*, [w:] *Słownik psychologów polskich*, red. E. Kosnarewicz, T. Rzepa, R. Stachowski, IP UAM, Poznań 1992, s. 62–63.
- Конан У. М., *Асветніцкая эстэтыка Анёл Доўгірда*, [w:] *Довгирдовские чтения. Эпистемология и философия науки. 2010 года*, Право и наука, Минск 2011, s. 43–48.
- Lietuviškoji enciklopedija*, t. 6, Kaunas 1937.
- Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2, Vilnius 1977.

- Lietuvių enciklopedija*, t. 4, Boston 1954.
MAB, F1 – 4432.
- Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarń Józefa Zawadzkiego w Wilnie, z lat 1805–1865*, t. 3, Wilno 1937.
- Rudkouski P., *Aniol Dowgird's Problems with Reality*, „Studies in Logic, Grammar, and Rhetoric” 2008, vol. 13(26), s. 27–40.
- Skoczyński J., Woleński J., *Historia filozofii polskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
- Straszewski M., *Dzieje filozoficznej myśli polskiej w okresie porzbirowym*, Kraków 1912.
- Struve H., *Historia logiki jako teorii poznania w Polsce. Poprzedzona zarysem jej rozwoju u obcych*, wyd. 2, Warszawa, 1911, s. 238–245.
- Struve H., *Wykład systematyczny logiki*, Warszawa 1870.
- Tatarkiewicz W., *Materiały do dziejów nauczania filozofii na Litwie*, [w:] Archiwum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce, Kraków 1926, t. 2, część II.
- Tumelis J., *Angelo Daugirdo bibliografija*, „Problemos” 1977 (19), s. 91–107.
- Viliūnas D., *Анёл Довгирд и его соперник на Виленском философском конкурсе 1820 года. Довгирдовские чтения. Эпистемология и философия науки. 2010 года. Право и наука*, Минск, s. 35–40.
- Viliūnas D., *Epistemologinė Vilniaus mokykla*, [w:] *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*, sud. D. Viliūnas, KFMI, Vilnius 2008, s. 84–146.
- Viliūnas D., *Filosofijos istorija Apšvietos filosofijoje. Anieliaus Daugirdo koncepcija*, „Filosofija ir sociologija” 2001, Nr. 1, s. 44–52.
- Viliūnas D., *Užmirštasis Vilniaus filosofinis konkursas. Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*, sud. D. Viliūnas, KFMI, Vilnius 2008, s. 223–240.
- Wąsik W., *Historia filozofii polskiej*, t. 1: *Scholastyka, Renesans, Oświecenie*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1958, s. 379–380.
- Woleński J., *Oświecenie*, [w:] *Historia filozofii polskiej*, J. Skoczyński, J. Woleński, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
- Worotyński W., *Seminarium Główne w Wilnie, drugi okres dziejów i zniesienie (1816–1933)*, Wilno 1938.

Abstract

The Renaissance of the „Unknown Philosopher” Aniol Dowgird’s

The article presents a brief history of the researches on the philosophy of (1776–1835) and their revival in XXIst century. The philosopher of the final stage of

the Enlightenment mainly has been popularized by Stefan Kaczmarek in his 1965 monograph „Anioł Dowgird filozof nieznanym” (Anioł Dowgird – an unknown philosopher). It contained a provocative material – an information about the huge corpus of unfound manuscript works of Dowgird. The search for these materials attained an international renown: Byelorussian and Lithuanian Historians banded together into this investigation, a new monograph (in Russian) has been printed in Minsk in 1967. Due to the efforts of Lithuanian and Byelorussian scientists many manuscripts of the philosophical courses given by Dowgird has been found in the archives of Vilnius and Kiev. Nevertheless the superficial descriptiveness characterized the researches on these materials in all three countries in the XXth century. The philosopher has been allocated to the reception of the Scottish common sense school philosophy, his critical attitude on Kant has been revealed – Dowgird was the most prominent opponent of Kant in Poland and Lithuania in the beginning of the XIXth century. Dowgird was only declared to be a classical representative of Polish and Lithuanian philosophy. The preconditions for the true revival of the investigations into his works were formed by the contemporary editions of his academic works by Romanas Plečkaitis in Vilnius (translation of the selected works into Lithuanian, 2006) and Jacek Jadacki in Warsaw (2014, 2016). The edition of three volumes issued by J. Jadacki represents the whole scope of the creative works of Dowgird. It encompasses all of his known printed and manuscript works, other important documents. The researches on Dowgird in the XXIst century became even more actualized and their international character became even wider; the researchers of the three mentioned countries (Paweł Rudkouski, Dalius Viliūnas, Mariusz Grygianiec, Jacek Jadacki, Igar Babkou) refer to each other. The investigations into the heritage of Dowgird now is the major unifying factor of the historians of philosophy of Poland, Lithuania and Belarus. The article presents new steps of the researches on this „unknown philosopher”: an edition prepared by Tomasz Kupś and Dalius Viliūnas, where the tractatus of Dowgird „On Logic, metaphysics and moral philosophy” (1821), written for the tender to the Department of Philosophy of Vilnius University is published together with the texts of seven other candidates for that position. These candidates haven't been unknown for the historians of philosophy of Lithuania and Poland. The better knowledge into the personality of Dowgird might be obtained through his two until recently unknown letters (published before this article), which were found by Tomasz Kupś in the archives of Kraków.

Key words: Anioł Dowgird, Philosophy of Enlightenment, philosophical manuscripts, Stefan Kaczmarek, Romanas Plečkaitis, Jacek Jadacki, edition of collected works, international cooperation, the perspective of new researches